

HANNAH

CHALLENGING AND DEBUNKING
ANTISEMITIC MYTHS

WP 2 Графичка новела - Приручник

Информације о пројекту

Акроним пројекта: ХАНА (HANNAN)
 Назив пројекта: Изазови и разоткривање антисемитских митова
 Координатор: Омладински & Културни пројекат (ЈКПЕВ) (Jugend- & Kulturprojekt e.V. – ЈКРeV)
 Број уговора: 963769
 ЕУ програм: Права, једнакост и грађанство (2014-2020)
 Веб сајт пројекта: <https://hannah-project.eu/>

Припремила

Име: Мишко Станишић
 Ауторски партнер: Јеврејски музеј Грчке
 Позиција: Директор Терраформинг
 Датум подношења: 23 фебруар 2022

© 2022. Ово дело је лиценцирано под лиценцом [CC NC SA 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Пројекат је подржан кроз програм Европске уније „Права, једнакост и држављанство“

Садржај на веб-сајту не представља нужно ставове ЕУ комисије нити ЕУ програма у оквиру ког је пројекат подржан, већ одражава искључиво ставове аутора, те самим тим Европска комисија не може бити одговорна за било какву употребу информација са веб-сајта.

Број уговора 963769-REC-RRAC-RACI-AG-2020

Препоруке и идеје за коришћење едукативних графичких новела у настави о Холокаусту

1. Холокауст је геноцид који се догодио на целом европском Континенту

Холокауст је био систематски и под покровитељством државе спроведен прогон и убијање Јевреја, који су починили нацистичка Немачка и њени сарадници у периоду од 1933. до 1945. године. Као геноцид који се спроводио на целом континенту, Холокауст није уништио само појединце и породице, него и целе заједнице и културе које су се развијале вековима. Холокауст се одигравао у контексту ратног насиља и нацистичких прогона и убијања усмереног и на многе друге групе. Холокауст је био прекретница у светској историји као догађај који је прелазио географске границе и утицао на све сегменте друштва којих се дотицао.

Железничке станице и групе Јевреја са коферима које војници спроводе у возове током депортација за логоре смрти је слика Холокауста коју дели велики број људи у западној Европи. Иако није погрешна, то сасвим сигурно није једина слика ужасног краја Холокауста. Начин на који се Холокауст одвијао локално био је специфичан и различит на многим местима широм Европе. И убиства су вршена на различите начине, на различитим подручјима, под различитим околностима, чак су и извршиоци били вођени различитим мотивима. Нацистичка Немачка га је иницирала, и створила околности да се Холокауст догоди, посебно у ратном насиљу. Али Холокауст су често локално извршавали и други починиоци: колаборационистички фашистички и националистички режими, локална војска, жандармерија, полиција или паравојне организације, групе и појединци који су помагали, учествовали или подстицали масовне насиља и убиства.

Да бисмо боље разумели овај злочин без преседана и сачували сећање на жртве, морамо да признамо и прихватимо плуралитет искустава и микроисторија које чине и обликују локалне, регионалне и националне историје Холокауста широм Европе.

Од Јуденлагера на Старом сајмишту, одакле је гасни камион душегупка одвезао јеврејске жене и децу на последњу смртоносне вожњу до Јајинаца на периферији Београда, до ливаде у близини Лвова где је Ерна Петри, мајка двоје деце, хладнокрвно убила шесторо јеврејске деце пуцајући сваком појединачно у потиљак, од погубљења у шуми поред концентрационог логора Фалстад у Норвешкој, до возова који су напустили транзитни логор Вестерборк у Холандији, постоје хиљаде и хиљаде различитих јединствених локалних искустава, личних прича, локалних догађаја Холокауста који су се одиграли на пољима и у шумама, на улицама и трговима, у сеоским кућама и индустријским халама широм Европе. Све ове микроисторије чине подједнако битне сегменте Холокауста.

Као што је холандски историчар и преживели Холокауста Абел Херцберг рекао, "Није убијено шест милиона Јевреја – него се десило једно убиство шест милиона пута."¹

Да бисмо схватили европски карактер Холокауста, морамо сазнати више о његовим локалним микроисторијама. Исто тако, да бисмо боље разумели локалне догађаје Холокауста, морамо да их посматрамо као делиће јединственог геноцида на целом континенту.

Ово је од суштинског значаја за развијање знања и осигуравање тачности у разумевању Холокауста. То је предуслов да се омогући размишљање о моралним, политичким и друштвеним питањима на која је понукао овај злочин, као и њиховој актуелности данас, укључујући изазове савременог антисемитизма и искривљавања Холокауста.

Учење о микроисторијама Холокауста може нам помоћи да боље разумемо:

- Живописан предратни живот јеврејских заједница у Европи
- Европски карактер овог геноцида, и огромну разноликост искустава и наратива који су сви део јединственог историјског догађаја
- Обим уништавања јеврејског живота, културе и наслеђа
- Помоћ и отпор који су појединци или групе пружали
- Нацистичке сараднике и пасивне посматраче
- Свест о заједничкој одговорности за очување сећања, заштиту људских и грађанских права свих грађана и спречавање да се злочин какав је Холокауст икада понови.

2. Едукација о Холокаусту

На основу препорука Међународне алијансе за сећање на Холокауст о подучавању и учењу о Холокаусту, едукаторе и ученике треба охрабрити и оснажити да размисле о моралним, политичким и друштвеним питањима која је Холокауст покренуо и њиховој важности данас. Образовање о Холокаусту, које представља камен темељац демократског образовања, доприноси:

1. развијању знања о Холокаусту, обезбеђењу тачности у индивидуалном разумевању и знању и за подизање свести о последицама антисемитизма;
2. стварању подстицајног наставног окружења за учење о Холокаусту;
3. промовисању критичког и аналитичког размишљања о Холокаусту, укључујући и јачање способности супротстављања негирању и искривљењу историје Холокауста;
4. образовању о људским правима и спречавању геноцида.

[Учење и подучавање о Холокаусту](#) ученицима пружа, осим знања о догађају који је из темеља довео у питање људске вредности, и прилику бољег разумевања неких од механизма и процеса који

¹ <https://www.ushmm.org/online-calendar/event/mchcrltcol1118>

воде ка геноциду. Ту су и избори и одлуке које су људи доносили да би убрзали, прихватили или пружили отпор процесу прогона и убијања, посебно ако имамо у виду да су ове изборе понекад морали да праве под екстремним околностима.

Едукатори треба пре свега да буду сигурни у то да се о Холокаусту може ефикасно и успешно подучавати уз пажљиву припрему и одговарајуће материјале. Посебно је важна тачности и прецизности у погледу историјских чињеница, историјских поређења и употребе правилне терминологије. Подстиче се приступ у којем је ученик у средишту, како би се подржало критичко и аналитичко мишљење. Посебна пажња треба бити посвећена значају пажљивог одабира прикладних примарних и секундарних извора за ученике, којима се појашњавају индивидуалност и дејство историјских фактора. Такође, значајно је обрађивања ове материје у изнијансираном историјском контексту, као и избегавања употребе Холокауста изван историјске перспективе када се обрађују друге области, на пример, људска права или превенција геноцида².

3. Едукација о антисемитизму

У [радној дефиницији антисемитизма](#) Међународна алијансе за сећање на Холокауст ИХРА дефинише антисемитизам као "одређено виђење Јевреја, које се може изразити као мржња према Јеврејима. Реторичке и физичке манифестације антисемитизма усмерене су према Јеврејима и појединцима који нису Јевреји, односно њиховој имовини, институцијама и религијским објектима јеврејске заједнице."

[Унеско](#) види антисемитизам као безбедносно питање за јеврејске заједнице и појединце у регионима широм света и као покретачку снагу низа насилних екстремистичких идеологија. Као и сви облици нетолеранције и дискриминације, антисемитизам има дубок утицај на читаво друштво, подривајући демократске вредности и људска права. Треба узимати у обзир чињеницу да антисемитизам није ограничен на екстремистичке кругове и да постаје све више део конвенционалног дискурса. Борба против антисемитизма кроз образовање је стога и непосредни безбедносни императив и дугорочна инвестиција за промовисање људских права и глобалног грађанства.

Како би подржали наставнике и директоре школа у спречавању и решавању проблема антисемитизма у школама, Унеско и ОДИХР су објавили сет од четири оквирна наставна плана и програма за тренере наставника, назван "Бављење антисемитизмом у школама" ([Addressing Anti-Semitism in Schools: Training Curricula](#)).

Важно је разумети да едукација о Холокаусту и о антисемитизму нису исто. Често се погрешно претпоставља да би учење о историји најекстремнијег историјског догађаја руковођеног антисемитизмом било довољно за бављење савременим облицима антисемитизма и опасностима

² Препоруке Међународне алијансе за сећање на Холокауст о подучавању и учењу о Холокаусту, Како подучавати о Холокаусту, страна 5, (ИХРА), 2019.

које он представља у нашим друштвима данас. Иако се ове две теме могу преклапати и допринети бољем разумевању једне и друге, оне не покривају и не могу да покрију све аспекте оба.

4. Савремени изазови у образовању

Порицање Холокауста

У [радној дефиницији порицања Холокауста](#) Међународна алијанса за сећање на Холокауст ИХРА га дефинише као "дискурс и пропаганду која негира историјску стварност и размере истребљења Јевреја од стране нациста и њихових саучесника током Другог светског рата, истребљења познатог под називом Холокауст или Шоа. Негирање Холокауста посебно се односи на сваки покушај изношења тврдњи да се Холокауст није догодио. Негирање холокауста у његовим различитим облицима израз је антисемитизма. Негирање геноцида над Јеврејима покушај је да се националсоцијализам и антисемитизам ослободе кривице или одговорности за геноцид над јеврејским народом. Облици негирања Холокауста укључују и оптуживање Јевреја за претеривање или измишљање Холокауста ради политичке или финансијске користи, као да је сам Холокауст последица завере коју су сковали Јевреји. Циљ свега тога је да се Јевреји прогласе кривим и да антисемитизам поново постане легитиман. Циљеви негирања холокауста често се односе на рехабилитацију експлицитног антисемитизма и промовисање политичких идеологија и услова који погодују наступању догађаја исте врсте попут оних који се негирају."

Искривљавање Холокауста

Према Међународној алијанси за сећање на Холокауст, искривљавање Холокауста је реторика, која оправдава, минимизира или лажно представља познату историју. Ово може бити намерно или ненамерно. Међутим, свако изобличење историје, било намерно или не, доводи до антисемитских наратива и може довести до насилних облика антисемитизма. Иако искривљавање историје често има исте антисемитске циљеве као и порицање, некада му је теже идентификовати мотиве, јер постоје облици изобличења који потичу из незнања, а не из антисемитизма. Без обзира на мотивацију, међутим, свако искривљавање, манипулација, политизација и фалсификовање историје Холокауста увек појачава антисемитизам. На тај начин се отварају врата потпуном порицању Холокауста или другим облицима погубног, опасног и насилног антисемитизма.

Експерти Међународне алијансе за сећање на Холокауст су дефинисали десет главних облика искривљавања Холокауста у публикацији "Препознавање и супротстављање искривљењу Холокауста: препоруке за креаторе политика и доносиоце одлука" ([Recognizing and Countering Holocaust Distortion: Recommendations for Policy and Decision Makers](#))

Едукација

Као едукатори у областима подучавања о Холокаусту и антисемитизму, суочавамо се са низом потешкоћа које су често повезане са савременим стањем знања и разумевања Холокауста и антисемитизма у нашим друштвима, као и са укупном политичком ситуацијом и друштвеном

реалношћу. Када су у питању ови проблеми, постоје сличности у различитим деловима Европе, али постоје и многе локалне специфичности. Неки од проблема са којима се наставници сусрећу су и следећи:

- На који начин се бавити савременим неонацистичким идејама и антисемитским теоријама завере?
- Како се носити са многим „мањим“ или већим чињеничним заблудама које су широко распрострањене међу ученицима?
- Како подучавати када постоји недостатак прегледа над општим „стањем знања“ о овим темама у друштву?
- Како подстаћи питања и конструктивну критичку дискусију?
- Како подучавати о Холокаусту као геноциду на читавом континенту када постоји недостатак интересовања да се више сазна о микроисторијама Холокауста у другим деловима Европе?
- Како подучавати о улози колаборациониста у окупираној Европи ако недостаје политичка воља и храброст за испитивање мрачних страница локалне и националне историје?
- Како се носити са непримереним поређењима, тривијализацијом и релативизацијом Холокауста какви су неки примери у протестима против мера током пандемије Ковид-19, у неким случајевима активизма за права животиња, антиглобализма, у одређеним еколошким покретима, у поређењу Холокауста са страдањем немачких или других цивила током Другог светског рата, у поређењу Холокауста са комунистички злочинима, колонијализма или других кршења људских права (наводних или стварних)?
- Како се носити са критиком, демонизацијом, двоструким стандардима и делегитимизацијом Израела?
- Како подстаћи објективну дискусију о израелско-палестинском сукобу без упадања у антисемитске замке?
- На који начин укључити учење о активном грађанству, основним идејама о људским и грађанским правима, грађанским обавезама, активном грађанству, неговању плурализма, и другим темама?
- Како неговати критичко мишљење, критику извора и медијску писменост?

5. Едукативне графичке новеле³

Иако је овај документ првенствено намењен наставницима, требало би да послужи и као извор инспирације библиотекарима, архивистима, музејским радницима и едукаторима цивилног друштва, и да их подстакне да преузму активну улогу у иницирању образовања о Холокаусту и антисемитизму.

Принцип на коме је заснован овај наставни материјал има два визуелна слоја праћена литерарном, историјско-књижевном подлогом са потпуно јасним дидактичким значењем.

Један визуелни слој чини реалан и неупитан, веродостојан историјски материјал. На њему почива реконструкција испрличаних животних приповести. Овај визуелни слој чине фотографије којима су овековечене различите ситуације из свакодневног живота у обичним, мирнодопским, као и драматичним, ратним временима.

Други визуелни слој је, условно говорећи, имагинаран и дело је илустратора и аутора. Он представља уметничку-интерпретативну надградњу реалног визуелног слоја. Сврха овог поступка двоструке визуелне наратије је приближавање „озбиљних”, „правих” историјских извора и њиховог информативног садржаја ученицима.

За разлику од историјских фотографија (насталих као документарно сведочанство неког тренутка, догађаја, ситуације, па и расположења људи који ученицима нису познати, ни блиски), илустрације засноване на историјским фотографијама, архивској грађи и писаним изворима, омогућавају успостављање историјске емпатије, буђење интересовања за ове осетљиве теме и оспособљавање за елементарни истраживачки поступак, који даље води ка пропитивању прошлости из личног угла, што представља важну перспективу у настави историје.

Текст који прати илустрације, кроз судбину вршњака и њихових породица, контекстуализује визуелни наратив и води ученика кроз догађаје одређеним узрочно-последичним следом.

Приступ овако осетљивој теми посредством двоструког визуелног и јединственог литерарног наратива омогућава развијање и афективне емпатије, чиме се истиче етичка димензија приликом анализе историјских, али и савремених друштвених феномена.

Графичке новеле снажно привлаче и мотивишу децу да читају. Док својим комплексним заплетом, наративном структуром и илустративним богатством, графичке новеле задовољавају напредне читаоце, школски библиотекар и едукатори су приметили успех и популарност графичких новела

³ Овај одељак је већим делом преузет из публикације групе аутора "Приручник за наставнике: Употреба графичке новеле, књижевности и архивске грађе у учењу о Холокаусту на примеру едукативног концепта збирке илустрованих новела Естер" у издању Тераформинга, <https://terraforming.org/sr/graficka-novela/> односно збирке едукативних графичких новела "Естер" <https://ester.rs/>

и код „невољних“ читалаца, као групе коју је традиционално тешко мотивисати да заволе литературу.

Примена графичких новела у настави једна је од метода помоћу којих можемо допрети до ученика који тешко савладавају традиционални текст. Графичке новеле имају и значајну примену у раду са децом са сметњама у развоју, у циљу обogaћивања језика и оспособљавања да савладају читање кроз комбинацију текста и сликовног садржаја.

Квалитетне графичке новеле доступне данашњим читаоцима су такав материјал који захтева читалачке вештине разумевања садржаја у истој мери као традиционална проза. Оне захтевају од читаоца да буду активно укључени у процес декодирања садржаја и да разумеју наративну структуру, метафоре и симболику. Употребом визуелних садржаја кроз приповедање, тј. интертекстуалност, читање графичких новела може помоћи студентима да развију читалачке вештине по-требне да разумеју изазовна дела, укључујући и књижевне класике.

Пред наставницима је широка лепеза метода коришћења графичких новела у настави:

- Графичка новела као илустрација – анализа визуелних извора знања
- Графичка новела као извор информације – облик савладавања новог градива
- Графичка новела као основа за покретање разговора и дискусије са ученицима
- Самостална израда графичке новеле – ученици праве своје визуелне приче.

Када се подучава о прошлости, важно је представити историју тако да је ученици разумеју, али и да постану истински заинтересовани. Висококвалитетни образовни материјал о Холокаусту и другим злочинима почињеним током Другог светског рата омогућава ученицима да направе корак даље; од активног прикупљања информација, истраживања узрока и последица, доношења закључака и конструисања нових примера, до решавања проблема и испитивања аргумената. Резултат је да ученици стичу функционална знања која могу користити током даљег образовања.

Подучавање о Холокаусту не мора бити само учење о смрти, већ може бити и о животу – животу који је некада био, и животу који се наставља, упркос свему.

Користећи се језиком уметности, кроз песму, игру, слике и речи, уметници су увек преносили приче о догађајима из прошлости и људима који су у њима учествовали.

Књижевници су кроз писану реч и драматизацију оживљавали ликове, дијалоге и догађаје како би нам омогућили да изблиза проучавамо емоционалне, моралне, психолошке, филозофске и друге дубоко људске аспекте историјских догађаја на начине који се недоступни аналитичким и истраживачким инструментима историјске науке. Различите наративне форме, укључујући и графичку новелу, пружају због тога мноштво могућности за употребу у образовању.

Подучавање историје кроз графичке новеле отвара прилику за ангажовање ученика, како емоционално тако и интелектуално, на потпуно нов начин. Овакви радови дају увид у друштво пре, за време и после Холокауста, оживљавајући искуства, мисли и емоције не само жртава већ и посматрача, оних који су покушали да помогну, као и починилаца злочина и њихових сарадника. Стварањем графичких новела прилагођених узрасту ученика, млади се не суочавају са сценама смрти и зверстава, јер је одавно утврђено да оне не доводе до бољег разумевања Холокауста, већ, напротив, изазивају аверзију и трауме.

Приче и илустрације у едукативној графичкој новели су вишеслојне, креиране са мноштвом детаља који могу покренути даљи истраживачки рад, не само о историјским догађајима и животу пре Другог светског рата, већ и о техници, култури, кинематографији, спорту, моди и другим аспектима свакодневног живота.

Разноврсне могућности за учење и истраживање

Истраживачки задаци

Циљ је да се помогне ученицима да стекну основне истраживачке методолошке вештине – посебно вештину истраживања различитих историјских извора као што су фотографије, сведочанства, историјске новине, архивски документи итд.

Анализа историјских извора

Овај задатак има за циљ да помогне ученицима да развију вештину анализе историјских извора и извођења закључака на основу конкретних примера.

Учење на аутентичним локацијама

Циљ је да се помогне ученицима да развију вештину истраживања историјских локација, као и да представе своје налазе.

Упореди и анализирај – исто место, друго време

На овај начин могу се анализирати илустрације које представљају исту локацију у различитим периодима, на пример пре и за време окупације, или пре, током и после рата. На пример, могу се анализирати прикази дома главних ликова, или школско двориште, јавна места свакодневног живота као што су улице и тргови у граду, зграде и локације које су имале једну намену пре рата, али су претворене у концентрационе логоре или места убијања током Холокауста.

Колаж

Ученици имају задатак да направе колаж који приказује наратив новеле, ликове, друштвену ситуацију и историјски контекст у дотичној земљи, као и у ширем европском контексту, користећи фотографије, илустрације, мапе и друге материјале прикупљене са интернета или других извора. Колаж може бити дигиталан, штампан или креиран сечењем и лепљењем на папиру.

Паралелна хронологија

Ученици имају задатак да сачине три паралелне временске линије и поставе их једну испод друге. У првом реду су илустрације из романа постављене хронолошким редом. Други ред обухвата значајне и релевантне историјске догађаје и дешавања у земљи пре рата и током периода окупације. Трећи ред обухвата релевантне историјске догађаје и друштвена и политичка дешавања везана за Други светски рат и Холокауст у Европи.

Креирај сопствену графичку новелу

1. Креирај графичку новелу о искуствима своје породице (индивидуални или групни рад)

Ученици истражују искуства везана за неки значајан догађај из ближе или даље прошлости њихове породице (који није нужно повезан са неким лошим или трауматичним искуством, може бити и нека лепа тема из живота) и креирају графичку новелу на основу резултата свог истраживања. Треба се побринути да се лична прича стави у шири друштвени и историјски контекст. Ученици могу да користе фотографије, исечке из новина и другу документацију. Сврха ове вежбе је фокусирање на личне приче, разумевање истраживачког процеса и повезивање личне приче са друштвено-историјским контекстом у коме се она одвија. Ова вежба може послужити као део припреме за креирање графичке новеле о Холокаусту.

2. Креирајте графичку новелу о Холокаусту, засновану на локалној личној причи (групни рад)

Ученици истражују стварне особе и догађаје који су се десили у њиховом локалном окружењу током Холокауста и креирају графичку новелу засновану на резултатима истраживања. Фокус је на личној причи, која се мора заснивати на релевантним историјским изворима и бити стављена у контекст ширих друштвено-историјских догађаја. Због тога је важно да наставник преузме активну улогу и подржи ученике у целом процесу. Ученици користе фотографије, исечке из новина и друге документе. Саветује се да се ограничен број страница/илустрација новеле како би се избегле нереалне амбиције. По завршетку, ученици праве презентацију која укључује извештај о истраживачком и стваралачком процесу, као и кратак преглед европског и локалног историјског контекста њихове приче.

Препоручена грађа

На српском:

1. Наставни материјал за борбу против антисемитизма (на српском)
<https://terraforming.org/sr/nastavni-materijal-protiv-antisemitizma/>
2. Препоруке за учење и подучавање о Холокаусту Међународне алијансе за сећање на Холокауст ИХРА (на српском)
<https://terraforming.org/sr/ihra-preporuke/>
3. Радна дефиниција антисемитизма Међународне алијансе за сећање на Холокауст ИХРА (на српском)
<https://www.holocaustremembrance.com/sr/resources/working-definitions-charters/radna-definicija-antisemitizma>
4. Радна дефиниција негирања и искривљења Холокауста Међународне алијансе за сећање на Холокауст ИХРА (на српском)
<https://www.holocaustremembrance.com/sr/resources/working-definitions-charters/radna-definicija-negirana-i-iskrivlena-kholokausta>
5. Графичка новела, књижевност и архивски материјали у образовању о Холокаусту: Приручник за едукаторе базиран на примеру едукативног концепта и збирке илустрованих новела "Естер" (на српском)
<https://terraforming.org/sr/graficka-novela/>
6. Збирка едукативних графичких новела "Естер" (на српском)
<https://ester.rs/>
7. Припрема за Дан сећања на Холокауст – препоруке за едукаторе (на српском)
<https://www.holocaustremembrance.com/resources/educational-materials/preparing-holocaust-memorial-days-suggestions-educators>

На енглеском и другим језицима:

8. IHRA Understanding Holocaust Distortion: Contexts, Influences and Examples
<https://www.holocaustremembrance.com/resources/publications/understanding-holocaust-distortion-contexts-influences-examples>
9. IHRA Recognizing and Countering Holocaust Distortion: Recommendations for Policy and Decision Makers
<https://www.holocaustremembrance.com/resources/reports/recognizing-countering-holocaust-distortion-recommendations>
10. IHRA Working Definition of Antigypsyism/anti-Roma Discrimination
<https://www.holocaustremembrance.com/resources/working-definitions-charters/working-definition-antigypsyism-anti-roma-discrimination>
11. IHRA Working Definition of Holocaust-related Materials
<https://www.holocaustremembrance.com/resources/working-definitions-charters/working-definition-holocaust-related-materials>
12. The Yad Vashem International School for Holocaust Studies Educational Philosophy
<https://www.yadvashem.org/articles/general/pedagogical-philosophy.html>
13. UNESCO Recommendations for writing curricula and textbooks on Holocaust education
<https://en.unesco.org/news/unesco-releases-holocaust-education-recommendations-six-languages>

14. UNESCO/ODIHR Addressing anti-semitism through education: guidelines for policymakers
<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000263702>
15. Council of Europe: Charter on Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education
<https://www.coe.int/en/web/edc/charter-on-education-for-democratic-citizenship-and-human-rights-education>
16. ODIHR Recommendations and Guidelines for Education about Human Rights and Countering various forms of Intolerance and Discrimination
<https://www.osce.org/odihr/education>
17. Revised Guidelines on Visiting Holocaust-Related Sites
<https://www.holocaustremembrance.com/resources/educational-materials/revised-guidelines-visiting-holocaust-related-sites>
18. Teaching About the Holocaust Without Survivors
<https://www.holocaustremembrance.com/resources/educational-materials/teaching-about-holocaust-without-survivors>
19. Genocide of the Roma and the Roma identity - Tajsá
<https://tajsá.eu/>
20. Beutelsbach Consensus, Standard for political and historical education in all schools [German, English, French, Italian]
<https://www.lpb-bw.de/beutelsbacher-konsens/>
21. Freistaat Sachsen, Landesamt für Schule und Bildung (2018). Eckwerte zur politischen Bildung, [German]
https://www.politische.bildung.sachsen.de/download/21_09_10_Eckwerte_politische_Bildung.pdf
22. Widerspruchstoleranz. Ein Theorie-Praxis-Handbuch zu Antisemitismuskritik und Bildungsarbeit. Berlin 2013 [German] https://www.kiga-berlin.org/uploads/KIgA_Widerspruchstoleranz_2013.pdf
23. Widerspruchstoleranz 2. Ein Methodenhandbuch zu antisemitismuskritischer Bildungsarbeit. Berlin 2017 [German]
https://www.kiga-berlin.org/uploads/Widerspruchstoleranz_2_Ansicht.pdf
24. Widerspruchstoleranz 3. Ein Methodenhandbuch zu antisemitismuskritischer Bildungsarbeit. Berlin 2019 [German]
https://www.kiga-berlin.org/uploads/KIgA_Widerspruchstoleranz3_2019.pdf
25. Umgang mit Antisemitismus in der Grundschule. Alltag von Jüdinnen und Juden in Berlin, Auseinandersetzung mit antisemitischen Vorurteilen, Thematisierung des Holocaust. Berlin 2020, [German]
https://www.annefrank.de/fileadmin/Redaktion/Bildungsarbeit/Dokumente/Lernmaterialien/20_20_AFZ_-_Umgang_mit_Antisemitismus_in_der_Grundschule_Neuaufgabe.pdf
26. University teaching about the Holocaust in Germany. Berlin 2018, https://refubium.fu-berlin.de/bitstream/handle/fub188/22444/Nagel_Kahle_University_teaching_about_the_Holocaust_in_Germany.pdf?sequence=7&isAllowed=y
27. Anders-denken.info. Die Onlineplattform für Antisemitismuskritik und Bildungsarbeit, [German]
<https://www.anders-denken.info/>
28. Foundation for Critical Thinking
<https://www.criticalthinking.org/>